

Чурбанова Марія

Донецький національний університет імені Василя Стуса
(Вінниця, Україна)

Науковий керівник – д.і.н., проф. Литвиненко Р. О.

ОБРАЗ ФЕДОРА БАСМАНОВА В КІНО ТА ЛІТЕРАТУРІ

Фільм «Цар Іван Грозний» (1991, реж. Г. Васильєв) є, напевно, однією з найбільш успішних стрічок про Іоанна IV. Перший цар в російській історії, відомий завойовник, тиран. Про що ж нам розповідає кінематограф та література?

Історія, яку розповідає О. Толстий, чудово ілюструє події Ливонської війни, становище бояр та дворян, населення, яка потерпає від опричнини, міжнародні відносини, а також демонструє реальну параною Грозного. Про психічний стан Івана Грозного відомо з праць вітчизняних й зарубіжних істориків: С. Соловйова, М. Костомарова, Д. Ліхачова, М. Карамзіна. Проте увага автора сконцентрована на подіях приїзду князя Срібного. Головною заслугою О. Толстого слід вважати достеменне зображення героїв, навколишній побут, деталі, що відтворюють велику епоху, яку Д. Ліхачов назвав «руським ренесансом» [1].

До фільму «Цар Іван Грозний» критики поставилися стримано, головним чином, через головного героя – Івана Грозного у виконанні Кахі Кахадзе. Окрім очевидним етнічних причин, кінокритики зазначали, що цар виглядає гротескним, карикатурним та схожим на героїв фільму С. Ейзенштейна «Іван Грозний» (1944). Фільм став скандальним через роль Ігоря Талькова, який дуже негативно ставився до фільму; називав фільм «ніщенським... з низкою адміністративних труднощів» [2]. Через неточність наративу, невідповідність викладення подій у фільмі, стрічка виявилася подекуди непослідовною. Позитивно оцінюють роботу дизайнерів (особливо костюми, які відображають моду XVI ст.). Крім того відзначають талановиту гру Дмитра Писаренко у ролі Федора Басманова.

Його ролі надається важливе значення, тому персонажеві відведено чималий хронометраж і провідні сюжетні сцени як: вбивство метрополіта Філіппа, приїзд Срібного, спалення будинку Морозова, страта Вяземського. Цікаво, що наступного року (1992) виходить ще одна кіноадаптація роману О. Толстого спільного українсько-російського виробництва під назвою «Гроза над Руссю» (реж. О. Салтиков), яка схвально оцінена критиками і відзначена нагородами [3]. Проте більшої популярності серед глядачів здобув фільм Г. Васильєва. Щоправда, після першого відкритого показу стрічка здобула недобру славу. Картина ж «Гроза над Руссю» ближча до оригінального тексту роману, а його тривалість майже вдвічі переважає фільму «Цар Іван Грозний».

Важливим у контексті дослідження є той факт, що особистості Басманова у фільмі «Цар Іван Грозний» приділено більшу увагу порівняно з іншими кінообразами. Так, цей персонаж зустрічається в переважній більшості картин про Івана Грозного, але цілісне розкриття образу зустрічаємо лише у стрічці В. Васильєва. Опис зовнішності опричника у романі цілком відповідає образу створеному режисером. Пор.:

Молодой человек лет двадцати, необыкновенной красоты, но с неприятным, наглым выражением лица. Одет он был богаче других, носил, в противност обычаю, длинные волосы, бороды не имел вовсе, а в приемах выказывал какую-то женоподобную небрежность [4, 28]

Не лише зовнішність, але й манери, поведінка тощо повторює романного героя. Але долю кіногероя змінено: замість плахи (в романі «Князь Срібний») персонажа рятують з палі, що по-іншому дозволяє потрактувати стосунки між царем та опричником. Фільм зображує реальні стосунки між царем та опричником, подані й у повісті О. Толстого. Одразу згадується робота Ейзенштейна, велика, але трагічна, яку не вдалося довести до трьохсерійного полотна, де образу Федора Басманова приділяють не останню роль. Сам Ейзенштейн уважно слідкував за відносинами царя з оточенням, а саме з Іудою-Курбським, родиною

Старицьких, опричиною (за наказом Йосіпа Віссаріоновича саме опричники стали вузлом картини). Виконання ролі сина боярського – Федора – Михайлом Кузнецовим можна назвати грандіозним. В третій серії, яку так й світ не побачив, режисер хотів ширше розкрити стосунки царя та Басманова. З безвинним, майже дитячим обличчям та м'якими рисами, що нагадують жіночі – М. Кузнецов чудово втілив образ славнозвісного опричника. Сцена «Пир опричників» – одна зі сцен, яка найбільш запам'яталася і єдина, знята на кольорову плівку [5].

У цьому епізоді Басманов, увішаний прикрасами, з довгими косами, в масці скомороха, танцює в жіночому сарафані, приспівуючи «Ой жги, жги...» в оточенні десятка опричників, більш схожих на чекістів. Лінія стосунків Басманова з Іваном Васильовичем зображена швидше за все довірливо-романтичною, ніж відверто пристрасною. Подібні сцени у фільмі «Цар Іван Грозний» (1991), створені на перетині світлих почуттів й ненависті.

Стрічка 1991 року Г. Васільєва заслуговує на увагу глядачів, а виконавця ролі Федора Басманова можна сміливо називати дорогоцінним каменем фільму. Фільм же С. Ейзенштейна отримав статус культового не через сюжетну лінію цар – Басманов, але завдяки тому, що був створений на замовлення самого вождя Сталіна та вийшов ще у воєнний час 1944 року (зйомки тривали протягом року з 1943 по 1944) й до того ж став останнім в фільмографії режисера.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Русский Ренессанс. *Cyberleninka*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/russkiy-renessans/viewer>
2. Игорь Тальков на съемках фильма «Иван Грозный». *Livejournal*. URL: <https://dubikvit.livejournal.com/321428.html>
3. «Иван Грозный», 1991. *КиноТеатр.ру*. URL: <https://www.kino-teatr.ru/kino/movie/post/1535/annot/>
4. Толстой. А. Князь Серебряный. Москва: АСТ, 2016. 170 с.

5. Пир опричников. *Youtube*.
v=_xHD1AbtVp0

URL: [https://www.youtube.com/watch?](https://www.youtube.com/watch?v=_xHD1AbtVp0)